

К. Залянский, М. Шагинян

39 Уроки одного издания о
романе А. Токомбаева «Кровавые
годы»

(перевод сазы М. Абдукаримов)

К. Зелинский жана М. Шагинян

БИР БАСМАНЫН САБАКТАРЫ

(Аады Токомбаевдин «Кандуу жылдар» деген поэмасы жана анын сынчылары жөнүндө)

Өткөндөгү улуу классиктер — Александр Пушкинден Лев Толстойго чейин — өз эмгегине жазуучунун жогору даражада талап кылышынын эч унутулбас үлгүлөрүн калтырды. «Согуш жана тынчтык» деген романдын кол менен жети жолу кайра жазылганын эске алсак жетишерлик болор. Лев Николаевич көркөмдүк форманын эң өнүккөн түрүн жана ойдун айкындыгын издеп, өзүнүн романын бир нече жолу иштеп жана кайра иштеп чыккан. Адабий эмгекке карата мына ушундай жогору даражада талап кылуучулук жазуучунун өзүнөн чыга турган, ал эми азыр биздин коомубуздун турмушунун бүткүл стилинен да чыгып отурат.

В. Катаевдин «Советтердин бийлиги» деген романы жөнүндө «Правда» да жарыяланган өзүнүн макаласында М. Бубеннов мына мындай ойду айтты: «Ар кандай жазуучунун ар бир жаңы чыгармасы жаңы автордун чыгармасы катарында кабыл алынууга тийиш»². Биз бул ойду төмөнкүдөй деп узартууга укуктуубуз: ар кандай жазуучунун мурдагы ар бир чыгармасы кайра басылып чыгарда жаңы чыгарма катарында ошондой эле талап менен кабыл алынууга тийиш. «Советтик жазуучу» басмасы тарабынан отуз жыл ичинде эң сонун чыгармалардын сериясын басып чыгаруу практикасы, жыйырмаңчы жылдан жана отузунчу жылдын башында жазылган ал чыгармалардын басымдуу көпчүлүгү идеялык-көркөм-

1 «Дружба народов» альманахынан 1950-жылы № 4 алынды.

2 «Правда» 1950-жыл 17-январь.

дүк жагынан олуттуу түрдө дагы жакшылап иштеп чыгууну талап кыла тургандыгын көрсөттү. Адабиятка караганда идеялык жана көркөмдүк жактан болгон талаптар элде, окуучулардын массасында күн сайын өсүп жатат. Кечээ күнү биздин окуучуларыбызды канааттандыра турган чыгармалар бүгүнкү күндө эски, биздин адабиятыбыздын жана анын окуучуларынын азыркы убактагы идеялык деңгээлинен артта калып отурат.

Жогоруда көрсөтүлгөн маселелерди биздин адабиятыбызга тийгизе турган практикалык маанисин биз бир мисал менен айкындап көрсөтөлү. Эски чыгармаларды кайра басып чыгарууга жазуучунун жана басманын канчалык сын көзү менен карап мамиле кылбагандыктарынан жана бөтөнчө ал чыгармага баа берүүдө сындын далилсиз болуп чыгышынан эмне келип чыга тургандыгын биз ачык айкын көрөбүз.

Сөз, Аалы Токомбаевдин «Кандуу жылдар» деген жөнүндө бара жатат. Аалы Токомбаев — кыргыздын советтик адабиятынын негиз салуучуларынын бири болуп саналат. Акын 1945-жылы республиканын эл акыны деген наамга татыктуу болду. «Кандуу жылдар» — ыр менен жазылган болуп эсептелет. Анын биринчи бөлүмү отузунчу жылдарда чыккан. Анын «Таң алдында» деген экинчи бөлүгү Ата мекендик Улуу согуштун жылдарында жазылган жана мурда басып чыгарылган биринчи бөлүмү менен кошо мындан эки жыл мурда басып чыгарылган.

Аалы Токомбаевдин ыр менен жазылган романы кыргыздардын революциядан мурдагы турмушун сүрөттөөгө арналган. Романда эң башкы орунду тылдагы жумуштарга мобилизациялоого байланыштуу, 1916-жылы падышачылыкка каршы кыргыздардын көтөрүлүшү ээлейт. Көп жазуучулардын чыгармаларында бул теманын өтө кеңири түрдө көрсөтүлгөндүгү белгилүү. Орто-Азия элдеринин 1916-жылдагы көтөрүлүшү казак жазуучусу Сабит Мукановдун «Бото көз» деген романында, түркмөн жазуучусу Берды Кербалаевдин «Чечүүчү кадам» деген романында жана башка толуп жаткан бир катар чыгармаларда сүрөттөп көрсөтүлгөн. Ал эми кыргыз адабияты жөнүндө болсо, сынчы Өмүркул Жакишев 1940-жылы мындай деп жазган: «Алдыңкы катардагы көп жазуучулар үчүн негизги темалардын бири кыргыз элинин 1916-»

Мазманы

Рашид

x m

~~6~~

6

x

ты

жылдагы улуттук-боштондукка чыгаруу күрөшүнүн темасы болуп калды. Акын Аалы Токомбаев ыр менен жазылган «Кандуу жылдар» деген романды түздү, акын — драматург Жүсүп Турусбеков ошол эле тема боюнча «Ажал ордуна» деген элдик драманы, Мукай Элебаев — биографиялык романды, Кубанычбек Маликов — повести жазды.¹

Аалы Токомбаевдин романындагы герой — Алымкул деген кедей болуп саналат. Төлөбий деген бай анын Жамал деген сүйүктүү кызын тартып алып, өзүнүн инисине аялдыкка берет. Алымкул күрөшүүгө аракет кылат. Бирок, күч бай тарапта болот. Алымкулду ушакташып, Сибирге айдатышат. Ал жерде Алымкул орустун саясий айдоодогулары менен жолугушат жана ошондо идеялык-саясий жаңы мектептен өтөт. Алымкул туулуп өскөн жерине кайтып келип, 1916-жылдагы көтөрүлүштүн жетекчилеринин бири болуп калат. Көтөрүлүш ырайымсыз түрдө басылат. Жазалоодон сактанып, эл Кытайды көздөй качат.

Романдын «Таң алдында» деген экинчи бөлүмү Октябрь революциясынан кийин, Кытай эмиграциясынан элдин Родинага кайтып келгендигине арналган. Экинчи бөлүмдүн герою Алымкулдун досу — Жунуш болуп эсептелет. Алымкул үзүлүп баратып өзүнүн тууган-туушкандарына мындай деп кайрылат:

...Жаркырап, дүйнөдө сен жүрсөн Жунуш,
Көрсөң тапшырамын тоодой жумуш.
Падыша тактысынан түштү дешет,
Тезирек жерге барып жардам кылыш.

...Ал киши эриктин жолун ачкан адам,
Эл үчүн алтын акыл чачкан адам.
Ленин кайда болсо, ошондо бол,
Ал топтон башка жакка баспа кадам.

Аалы Токомбаевдин ыр менен жазылган романынын жалпы мазмуну жолунан алганда мына ушундай. «Кандуу жылдар» романы өтө олуттуу идеялык кемчиликтерден кур болбосо да, (ал кемчиликтер жөнүндө төмөнкү жакта айтабыз) согушка чейинки жылдарда ал кемчиликтер сын көзүнө илинген эмес; сынчылар болсо кыр-

¹ «Кыргызстан» деген адабий-көркөм жыйнак. Биринчи китеп Фрунзе, Киргосиздат, 1940, 10-бет.

«L
 73
 112
 гыздын таланттуу акынынын бул чоң чыгармасын бир добуштан кубатташкан. Мисалы, М. Богданова «Кыргыз адабияты» деген өзүнүн китебинде мындай деп жазган: «Кандуу жылдар» — кыргыздын советтик адабиятынын биринчи ири чыгармасы. Ошону менен акындыктын жаңы формаларын жана жаңы ырларын өздөштүрүүнүн башталышына негиз салынган болучу. Роман 1916-жылдагы окуя жөнүндөгү жаңылыш жана кастык түшүнүктөрдү кыйратуу менен, абдан чоң саясий роль ойноду; байлар жана манаптар көтөрүлүшкө эл тарабында туруп катышпоо мындай турсун, кайра көтөрүлүштү басууга бардык чаралар менен жардам беришкендигин да көрсөткөн»¹. Ал эми, СССР элдеринин адабияты боюнча жогорку даражалуу окуу жайлары үчүн хрестоматияда ошол эле 1917-жылы Л. Климович мындай деп жазган: «Аалы Токомбаевдин абдан ири чыгармасы ыр менен жазылган «Кандуу жылдар» деген роман болуп саналат; ал роман Орто-Азия элдеринин 1916-жылдагы көтөрүлүшүнө арналган. Биографиялык мүнөздө болгон бул романдо Токомбаев падышалык отряддарга жана байлардын, манаптардын жана кытай чиновниктеринин кутурган бандитизмине каршы баатырлык күрөштө кыргыз эли башынан өткөргөн азап-тозоктор жөнүндө баяндайт. Романдын согуштук жылдарда жазылган экинчи бөлүмүндө Токомбаев бирдиктүүлүктүн жана улуу орус элинин жетекчилиги астында гана, «орустун туусу жана орустун жениши» аркасында гана кыргыздар эңсеген эркиндикке жетишти». Ал эми кыргыз басма сөзүндө Токомбаевдин романына андан бетер мактап баа берилген. 1948-жылы (башкача айтканда ошондон бир жылдан кийин) Кыргызстанда «Кандуу жылдар» экинчи жаңы бөлүмү менен бирге өзгөртүүсүз кайра басылып чыккандыгынын себептеринин бири да мына ошол болууга тийиш. Бирок, «Кандуу жылдардын» жаңыдан басылып чыгышы төмөнкүдөй окуяга туш келип калды: ал кезде Орто-Азия элдеринин тарихынын кээ бир маселелерин ашырабаалап жибергендикти партиялык басма сөздөр чечкиндүү түрдө сынга алып жаткан болучу; анткени бул ма-

¹ М. Богданова. Кыргыз адабияты. М. 1947-жыл. 157—158-беттер.

² «СССР Элдеринин адабиятынын хрестоматиясы». М. Учпедгиз, 1947-жыл. 740 бет.